

Ельвіра Починок
(провідний науковий співробітник МІДЦ)

СКЛО У СКЛАДІ МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЙ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У доповіді розглянуто загальні проблеми реставрації, консервації, дослідження та зберігання в належних умовах скляних виробів з археологічних музейних колекцій, а також перспективи їх вирішення; представлено інформацію про скляні вироби з археологічних досліджень на території Десятинної церкви.

В докладе рассмотрены общие проблемы реставрации, консервации, исследования и хранения в надлежащих условиях стекла из археологических коллекций, а также перспективы их решения; представлена информация о стеклянных изделиях из археологических исследований на территории Десятинной церкви.

The report deals with the general problems of restoration, conservation, research and storage in appropriate circumstances of the archaeological collections of glass, and the prospects for their solutions. The report also provides information on glass products of archaeological research in the Desiatynna Church.

Скло у складі музейних колекцій

Скло – досить поширений матеріал в історії людства. Історія склоробства нараховує більше 6000 років. З давніх часів скло високо цінувалося. Вироби з нього яскраві, веселково-різнобарвні, а завдяки пластичності скла в гарячому стані часто мають вишукану, граційну та витончену форму. Тому скляні предмети, як правило, є окрасою музейних експозицій. За хімічними властивостями скло доволі інертний матеріал, що зумовлює досить високий ступінь його збереження. Унаслідок цього скляні вироби є поширеною групою знахідок під час археологічних досліджень.

На сьогодні майже жодна археологічна музейна колекція не обходиться без скляних виробів або виробів, при виготовленні яких було використано скломасу. Одним з найвідоміших у світі центрів вивчення склоробства є Музей скла в США, де зусилля вчених-археологів та фахівців суміжних галузей науки спрямовані на дослідження та збереження скляних виробів і технологій їх виробництва.

Існує досить широкий спектр скляних виробів. Скло здавна використовували для оформлення архітектурних деталей (смальта, мозаїка, керамічні плити з поливою, віконниці, вітражі), побутового вжитку (скляний та керамічний полив'яний посуд) та виготовлення прикрас (намистини, браслети, персні тощо). Відомо, що побутовали високохудожні елітарні вироби для заможних людей і так зване «ординарне скло» для звичайних споживачів. Опрацювання даного матеріалу може допомогти у вирішенні питання датування, а також стати ваговою складовою в соціальних та економічних реконструкціях.

Проблеми та перспективи

Незважаючи на свою високу експозиційну привабливість, скляні вироби мають

також свої недоліки. Зокрема, це їх висока крихкість. Існують проблеми збереження, які потребують вирішення. Залежно від складу скляної маси та внаслідок тривалого перебування в землі скляні вироби піддаються різноманітним негативним впливам. На поверхні скла під дією повітря й води відбувається вивітрювання. Унаслідок цього скло мутніє, змінюються його оптичні й фізичні властивості. А через тиск під дією ґрунту в склі з'являються механічні ушкодження – подряпини, тріщини та розломи. Доволі рідко вдається знайти скляні вироби цілими. Проте важливим завданням музеїв є збереження цього надбання для наступних поколінь. Для вирішення окресленого завдання доцільно опанувати нові наукові досягнення та досвід зарубіжних учених.

Накопичений на сучасному етапі археологічний матеріал потребує реставрації, консервації та досліджень. За останніми даними скло рекомендовано обробляти спеціальними хімічними речовинами (наприклад, розчин Paraloid) безпосередньо під час археологічних досліджень та зберігати в щільно закритих пакетах для уникнення контакту з повітрям і запобігання втрати внутрішньої вологи. За недотримання цих умов може статися помутніння й розрив поверхневих шарів скла [2, с. 318]. Найчастіше наслідками недотримання умов зберігання знахідок скла може бути відлущення поверхневих шарів і втрата оригінальної поверхні виробу, а отже, втрата його цінності. Протягом останнього часу з появою нових синтетичних матеріалів і сучасних методів реставрації змінюється погляд на реставрацію скляних предметів [3, с. 92–95]. Нині вдалою вважається така реставрація скляного предмета, щоб під час експонування були непомітними тріщини та стики від склеювання. Такий ефект досягається шляхом підбору такого клейового засобу, коефіцієнт переломлення світла якого якнайбільше збігається з тим самим показником реставрованого предмета. Крім того, скло ретельно консервується для запобігання подальшому вивітрюванню та руйнуванню під час експонування або збереження в музейних фондах. Доволі важливим тут є і ретельне дотримання температурного режиму та режиму вологості, рівня освітлення й чистоти повітря як у музейних приміщеннях, так і у фондосховищах. Вважається, що ідеальним для збереження експонатів є підтримання єдиного режиму температури й вологості в залах та фондосховищах музеїв. Оптимальними умовами для зберігання скла є температура від +12 до +20. При цьому відносна вологість повітря має підтримуватися в межах від 55% до 65%. Небезпечними для скляних експонатів є біологічні (грибки, пліснява в музейних приміщеннях) та хімічні (аміак, сірчаний та інші агресивні гази, що наявні в повітрі) забруднення, а також пил, сажа тощо, що теж призводять до вивітрювання та руйнації скломаси і клейових матеріалів.

Проблемою є і відсутність потрібної лабораторної бази. Адже дослідження хімічного складу скла – важливе завдання у його вивченні. Восанне хімічний склад скляних предметів з території Десятинної церкви вивчався ще в минулому столітті. Сьогодні постала необхідність продовжити ці дослідження. Українські дослідники лише мріють про один з новітніх технічних засобів, розроблений спеціально для вивчення музейних і археологічних колекцій, найбільш зручний і точний для досліджень, а найголовніше – такий, що здійснює не руйнуючий аналіз. Мова йде про мікрорентгенофлуоресцентний спектрометр ARTAX (Німеччина). Він доступний для дослідників Росії (Ермітаж, МДУ) та Білорусі, але, на жаль, такого апарата немає в жодній установі України. Тому потребу

в облаштуванні лабораторної та реставраційної майстерні слід враховувати ще на етапі проектування музею, адже його найважливіше завдання – це збереження та вивчення колекцій.

Скло з території Десятинної церкви

Під час археологічних досліджень території Десятинної церкви було знайдено скляні предмети, в основному давньоруського та пізньосередньовічного часів. Скло та скломатеріали можна поділити на предмети архітектурного оздоблення (полив'яні плити, смальта, мозаїка), прикраси (намистини, браслети, персні), скляний посуд та ін.

Як зазначають дослідники, нині збереглося лише 13 фрагментів мозаїки, набраної золотою, синьою, зеленою, чорною та червоною смальтою [5, с. 68].

Віконне скло з розкопок Десятинної церкви представлено двома видами – круглим та прямокутним [4, с. 58]. Прямокутні віконниці було знайдено під час розкопок 1937 року на ділянці № 2. Походять вони із «заваленої стіни X ст.». Кругле скло (діаметр – 11–14 см; товщина – 1–3 мм) має білий і блакитний колір, а також загнутий бортик (зберігається в Національному історичному музеї України).

Колекція фрагментів підлоги, що походять з розкопок 1824–1826 та 1938–1939 років зберігається у фондах Національного заповідника «Софія Київська». У її складі – блоки мозаїчної підлоги, смальтові плитки, керамічні плитки з поливою. Особливу цікавість традиційно викликає набірна мозаїчна підлога з геометричним малюнком (2 великі фрагменти підлоги, 8 невеликих мозаїчних блоків, дрібніші залишки підлоги), де частина мозаїк виготовлена з глухого скла жовтого, цегляного та чорного кольору. Окрім того, у фондах Національного заповідника «Софія Київська» зберігаються фрагменти керамічних плиток з поливою темно- та світло-зеленого, жовтого й коричневого кольору [14, с. 59].

Ювелірні емалеві предмети – високохудожні вироби, що мають високу цінність. Мова йде про колт і мідну платівку з перегородчастою емаллю, що були знайдені в скарбах 1936 року під час досліджень ІІМК АН УРСР під керівництвом Т. Мовчанівського, та ще один колт зі скарбу 1842 року [11, с. 24]. Обидва колти датуються XI–XII ст. [15, с. 79]. Ще два золоті колти з перегородчастою емаллю зі скарбу 1842 року зберігаються в Метрополітен музеї у Нью-Йорку [1].

Скляні вироби, що налічують більше 1000 зразків, які були знайдені під час археологічних досліджень фундаментів Десятинної церкви та прилеглих до них територій, походять з розкопок під керівництвом В. Хвойки (1907–1908), Д. Мілеєва (1908–1914), Т. Мовчанівського (1936–1937) та розкопок Київської експедиції під керівництвом М. Каргера (1938–1939). Серед них – 75 намистин, деякі з них – з поховань № 21, 83. У своєму дослідженні В. Зоценко та О. Гончаров віднесли намистини до п'яти хронологічних груп: VIII – перша половина X ст. (11 шт.), IX–XI ст. (19 шт.), X–XII ст. (4 шт.), XII–XIII ст. (3 шт.), XIII–XIV ст. (10 шт.), а також намистини з більш вузьким датуванням [6, с. 95]. Це вироби, що походять з Єгипту, Середземномор'я, Балкан, які мають аналогії в Саркелі та Булгарії, що досліджені З. Львовою [10] та М. Полубояриною [13, с. 185], зі Скандинавії, Візантії, Сирії, Малої Азії, Великої Моравії, Кавказу тощо. Ще одна група скляних виробів – браслети (налічується більше 884 фрагментів). Частина їх походить з розкопок скляної майстерні, що датована XII–XIII ст., знайденої

під час досліджень 1907–1908 років. Це браслети різноманітної форми коричневого, фіолетового, синього, зеленого, бірюзового та жовтого кольору. До імпорту віднесено 72 уламки, серед яких виділено візантійські, причорноморські, кавказькі. На території Десятинної церкви було виявлено також 10 фрагментів каблучок, перснів різного кольору, інші прикраси, як-от: скляний хрестик зі скарбу, знайденого М. Каргером 1939 року [8, с. 67–71] з так званого «інвентарю тайника Десятинної церкви, зруйнованої монголо-татарами в грудні 1240 р.» [12, с. 48].

До уламків посуду відносяться 85 скляних фрагментів, з-поміж яких 63 – денця (серед них – гостроденцеві келихи (8 шт.), склянки конічної форми, конусоподібні з піддоном та діжкоподібні (як зазначають В. Зоценко та О. Гончаров).

У колекції Державного Ермітажу (Санкт-Петербург, Росія) також зберігаються деякі скляні предмети з території Десятинної церкви. Це фрагменти скляного давньоруського посуду, браслетів та перснів, а також намистини, зокрема, з поховань № 14 та 15 (за М. Каргером) [9, с. 204; 7, с. 143].

Литература

1. Patricia S. Griffin. Jewellery From Kiev // *Jewellery Studies*. – 1993.
2. Roy G. Newton and Sandra Davison. *Conservation of Glass*. – Oxford : Butterworth-Heinemann, 1989.
3. Stephen P. Koob. New techniques for the Repair and Restoration of Ancient Glass // *Preprints of the Contributions to the Melbourne Conference on Tradition and Innovation: Advances in Conservation / edited by A. Roy and P. Smith*. – London : The International Institute for Conservation of Historic and Artistic Works, 2000.
4. Архіпова Є. Будівельні матеріали Десятинної церкви // *Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення*. – К. : АртЕк, 1996.
5. Ганзенко Л., Коренюк Ю., Меднікова О. Нові дослідження археологічних колекцій стінопису Десятинної церкви та прилеглих споруд // *Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення*. – К. : АртЕк, 1996.
6. Зоценко В., Гончаров О. Скляні вироби // *Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення*. – К. : АртЕк, 1996.
7. Каргер М. К. *Древний Киев*. – М. ; Ленинград, 1961. – Т. 2.
8. Каргер М. К. *Древний Киев. По следам древних культур // Древняя Русь*. – М., 1953.
9. Львова З., Лесман Ю., Рябцева С. Намисто // *Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення*. – К. : АртЕк, 1996.
10. Львова З. А. Стекланные браслеты и бусы из Саркела-Белой Вежи // *МИА*. – 1959. – № 75.
11. Макарова Т. И. Перегородчатые эмали Древней Руси. – М., 1975.
12. Пекарська Л. Дорогоцінності тайника Десятинної церкви // *Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення*. – К. : АртЕк, 1996.
13. Полубояринова М. Д. Стекланные изделия Болгарского городища. Город Болгар. – М., 1988.

*Знаємо стільки, скільки пам'ятаємо
Знаем столько, сколько помним
Tantum scimus, quantum memoria tenemus*

14. Самохатко Н. Фрагменти підлоги Десятинної церкви // Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення. – К. : АртЕк, 1996.

15. Строкова Л. Ювелірні вироби з колекції «Десятинна церква» у НМІУ та МІКУ // Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення. – К. : АртЕк, 1996.